

● в повазі до останніх досягнень науки, яка створює технології і тим самим поєднується з практикою, перетворюючись в безпосередню виробничу силу.

Впровадження досягнень наукової думки в практику можливе лише в умовах виникнення потреби у практиків в новому науковому знанні.

Тут велике значення має наука акмеологія, яка досліджує одну з важливих проблем: пошук шляхів вирішення основної суперечності – розриву між досягнутим рівнем розвитку науки і техніки, втіленому в продуктивності праці і якості продукції, з одного боку, і ступенем готовності випускників професійних навчальних закладів до вирішення виробничих завдань, що відповідає світовим стандартам, з іншого боку. Ця суперечність не тільки постійна, але й така, що загострюється, оскільки інтенсифікуються методи нагромадження нового науково-теоретичного і науково-практичного знання, прискорюються темпи науково-технічного прогресу і т. п. Одночасно знижується рівень професійної підготовки інженерів, техніків, кадрівих працівників. Акмеологічна наука вивчає три групи питань: професіоналізм керівництва діяльністю і професійною підготовкою кадрів, професіоналізм діяльності, професіоналізм особистості (А. Держач).

Акмеологія – нова міждисциплінарна галузь наукового знання, що межує з усіма науками, які вивчають людину і, які вивчає сама людина в процесі професійного становлення. Предметом акмеології є вивчення об'єктивних і суб'єктивних факторів досягнення вершин в творчій діяльності. До об'єктивних факторів відносяться якість одержаного виховання і освіти, до суб'єктивних – талант і здібності людини, її відповідальність, компетентність, майстерність або вміння в розв'язанні виробничих завдань (Н. Кузьміна).

Продуктом творчості є розв'язання поточних професійних завдань, винаходи, раціоналізаторські пропозиції, що сприяють розвитку як виробництва, так і самої людини.

Акмеологія досліджує також закономірності попередження і розв'язання основної суперечності освіти: між зростаючим об'ємом науково-практичної інформації, з одного боку, і часом, необхідним для оволодіння нею або створення нової інформації, що забезпечує продуктивне розв'язання творчих завдань, з іншого. Творчий суб'єкт праці зайнятий розв'язанням цієї суперечності на протязі всього життя.

Творчий пошук спеціалістами нових способів підвищення продуктивності праці залежить від рівня їх здібностей, від якості вихідної професійної підготовки та системи підвищення кваліфікації, організації та стимулювання самоосвіти у виробничому колективі.

На сучасному етапі ринкових відносин акмеологія набуває особливої актуальності і значущості, що підтверджується значним підвищенням інтересу практиків і вчених до акмеологічних проблем: методології і методів акмеології; методів діагностики рівня професіоналізму колективної, групової та індивідуальної діяльності; факторів продуктивності в різних видах професійної діяльності; технологій навчання вершинам професійної діяльності в різних типах навчальних закладів; методів морального і економічного стимулювання саморуку до вершин професіоналізму виробничих колективів, груп та індивідуальностей.

1.4. Моральність як основа професійної діяльності і спілкування

Сучасний стан суспільного розвитку означений комплексом різних соціально-економічних, духовних, політичних, ідеологічних суперечностей і проблем. Економічна криза, соціальна та політична нестабільність у державі відповідним чином відбиваються і на моральності особистості. Моральність виступає одним із факторів, який визначає поведінку людини, її відношення до суспільства, включає в себе внутрішню потребу особистості до здійснення моральних дій та вчинків.

Специфіка моралі полягає в тому, що забезпечення загального блага іншої людини виступає особистісним мотивом, стає потребою людини. Моральність виражається поняттями добра, совісті, обов'язку, честі, гуманності, справедливості і ін., хоча сам зміст моральних понять завжди характеризувався історичною мінливістю; те, що було моральним в одну епоху стає аморальним в іншу.

Вплив морального складу особистості на стійкість професійних знань, умінь і навичок не підлягає сумніву. Моральні переконання, почуття, звички, здібності, вчинки виконують вищу регулятивну функцію у відношенні до процесу формування потреби в професійній діяльності. Вивчення морально-

сті в даному аспекті дозволяє зрозуміти її роль в житті людини, в формуванні і реалізації життєвої позиції.

Дослідження основних закономірностей професійної діяльності особистості свідчить, що моральність виступає в якості важливої умови повноцінного розвитку людини. Встановлено, що розвиток особистості припиняється, коли починають домінувати негативні моральні якості егоїстичної спрямованості, і, навпаки, прискорюється, коли особистість спрямовується на альтруїзм, віддаючи перевагу у власних вчинках саме духовним аспектам. Професійні якості особистості (наполегливість, професійність, рішучість, комунікабельність і інші) не повинні розглядатися ізольовано, а у сукупності із моральністю.

Важливою особливістю моральної свідомості є те, що бажання діяти за принципами совісті, зробити добро, виконати обов'язок і т.д. дано людині безпосередньо, в тому розумінні, що воно не повинно керуватися якимось іншим мотивом чи умовою. Тому специфічною рисою моралі у професійній діяльності слід вважати безкорисливість. Якщо професійна діяльність здійснюється на благо суспільства тільки із корисливих поглядів, то метою для неї буде не забезпечення суспільного благоутру, а тільки власний інтерес.

На думку С. Рубінштейна, діяльність – це процес, за допомогою якого реалізується те чи інше ставлення людини до навколишнього світу, інших людей, до завдань, котрі ставить перед нею життя. Людина, якій за певних причин бракує моральності, не може володіти основними складовими механізми здійснення процесу особистісного самовдосконалення, а звідси – не може досягти вершин у професійній діяльності. А вже високий рівень моральної культури особистості дозволяє їй не тільки свідомо і систематично переборювати негативні риси свого характеру, але і значно інтенсифікувати свою інтелектуально, фізичну діяльність.

Розглядаючи моральність в якості основи професійної діяльності головний погляд слід зупинити на особистості професіонала. Принципи діяльного підходу тут не заперечуються, а професійна діяльність розглядається не як жорстка імперативна детермінанта у формуванні особистості, а як поле застосування творчих можливостей індивідуальності (О. Саннікова). Народна мудрість говорить, що той, хто привстигає у

науці, але відстає від моральних норм, той більше відстає ніж встигає. Досвід ринкової економіки підтверджує даний вислів і переконає, наскільки ефективні управлінські дії, коли вони базуються на принципах справедливості, порядності, гуманізму і навпаки, низька моральність веде до погіршення людських взаємовідносин, до моральної ерозії.

В наш час, коли цінність праці як умови ефективної професійної діяльності значно знизилася, цілком закономірно, що більшість людей розглядає її не як першу життєву необхідність, а лише як вимушену, як засіб реального існування, зводючи її в рамки матеріального.

Одна із важливих рис моральності полягає у здатності індивіда до самовідданості в ім'я забезпечення загального блага, заради спасіння іншої людини. Здійснюючи свою професійну діяльність, людина повинна керуватися тільки моральними мотивами, пам'ятаючи, що будь-яка її дія, вчинок оцінюється громадськістю, при цьому враховуються наміри, наслідки вчинку, які особистість повинна була і могла передбачити; встановлюється заслуга або провинна суб'єкта і цим самим виражається схвалення чи осуд даних дій. Слід пам'ятати, що чим вища моральність особистості, тим більше розвинута її моральна свобода і відповідальність, а звідси, тим більш стійка її громадська поведінка.

Виходячи з того, що для суб'єкта діяльності моральна цінність визначається цілями, особистісним смислом, через які в кінцевому результаті здійснюється вплив на інтелектуально-емоційні комплекси різних процесуальних сторін поведінки, всі види діяльності (в тому числі і професійна), які мають суспільну цінність, потенційно володіють морально виховними можливостями.

Прийняття особистістю конкретних рішень у сфері її професійної діяльності пов'язані із психологічними труднощами. Досить важко втримати себе в рамках моралі, тоді як постійно існує спокуса матеріального зростання. І тільки тоді, коли вибір форм економічного зростання не суперечитиме загальнолюдським нормам християнської моралі, коли матеріальна міцність досягатиметься не за рахунок суспільного благоутру, тоді і тільки тоді професійна діяльність носитиме високоморальний характер.

Егоїстичні, беззаконні правила досягнення успіху у професійній діяльності на шкоду соціального блага не можуть бути віднесені ні до якої системи моралі.

Мотив і мета утворюють своєрідний "вектор" діяльності, який визначає її спрямованість, а також величину зусиль, які розвиває суб'єкт при її виконанні (Б. Ломов). Цей вектор виступає в ролі системоутворюючого чинника психічних процесів та станів, що формуються і розгортаються в ході діяльності. Серед моральних мотивів можна виділити і такі, які пов'язані із позитивними або негативними переживаннями особистістю значущості її вчинків і намірів. Здійснивши моральний вчинок, людина відчуває почуття задоволеності, усвідомлює, що її совість чиста, і навпаки, усвідомлюючи, що її вчинок далекий від норм моралі, вона здатна до переживання, тобто моральна задоволеність – необхідний елемент і умова ефективної професійної діяльності. Адаже досить часті переживання щодо правильності морального вибору в тій чи іншій професійній ситуації можуть стати причиною психічного перевантаження, а звідси низька продуктивність професійної діяльності з усіма наслідками, що випливають з цього.

В даному розумінні вершина професійної діяльності залежатиме від моральності і бажання досягти значних результатів в конкретній справі, а здоровий психічний стан в цілому слугуватиме спонукальною силою моральної поведінки. Іншими словами, моральні мотиви та стан морального задоволення ніби вбирають в себе всю силу спонукання тільки до моральних дій, що свідчить про велику психологічну значущість даних мотивів. Порушити моральні принципи – це значить позбавити себе права на можливість досягнення вершин у професійній діяльності. Це твердження вірне тільки стосовно повноцінної в моральному розумінні особистості.

В будь-якій діяльності людини, так чи інакше поєднується суспільне і особистісне, те, що спрямоване на забезпечення суспільних інтересів, і те, що має тільки індивідуальну значущість. Важливо, щоб і суспільне і особистісне при цьому мали першочергове значення і тільки при такій умові можна говорити про позитивно-моральний характер будь-якої діяльності.

На сучасному етапі в галузі виробництва вищими для особистості стають вже не суспільні, як це було раніше, а інди-

відуальні інтереси. І якщо раніше особистісне благо було розділним від суспільного, то тепер спостерігається зовсім протилежне: кожний прагне лише власного самозбагачення, більше того, досягати успіху за рахунок інших. Заради величезного збагачення людина свідомо йде на будь-які злочини, відкидаючи в сторону елементарні моральні поняття і норми. Для таких людей мораль – тільки перешкода у життєвій боротьбі, бо вона вимагає дотримуватися суспільних інтересів, відповідних правил чесності, нічого не даючи взамін. В даному випадку професійна діяльність і моральність знаходяться у суперечності.

Професійна діяльність людини повинна бути спрямована на досягнення двох цілей: індивідуального і суспільного блага, які знаходяться у тісній взаємодії, але повністю не співпадають. Особистісне благо, яке б соціально вагомо воно не було, в кінцевому результаті залишатиметься індивідуальним. Неможливо уявити собі таких умов, за яких взагалі б не існувала тенденція розходження між моральністю і професійною діяльністю. Навіть гармонія моралі і професійної діяльності в умовах високорозвиненого суспільного устрою не може означати повного зникнення суперечностей.

Центральною детермінуючою ланкою у реальній внутрішній діяльності людини є моральні потреби особистості, які виступають основною рушійною силою, що спонукає людину до включення у моральну діяльність. Моральні потреби показують моральне обличчя особи стосовно дійсності і самої себе, ту міру її вимогливості, яка здатна стати вирішальною силою процесу, спрямованого на реалізацію ідеалів і вимог. Моральні потреби слугують своєрідним пусковим механізмом, який виявляє боротьбу добра і зла, що й робить їх актуальним об'єктом морального виховання. У професійній діяльності досить часто виникає питання моральної мотивації як системи, що становить не просто суму різних мотивів, а є спрямовуючою і організуючою цілісною системою. Сформована мотивація є важливим результатом морального процесу, але її якість проявляється тільки у моральній діяльності, співставлений з основами моралі у вигляді конкретного вчинку, ліній поведінки.

Моральна діяльність у професійній сфері включає різні форми моральної активності особи, виступає завершальним мо-

ментом морального процесу. Слід зазначити, що у більшості випадків моральна діяльність особистості пов'язана з інтерпретацією моральної поведінки, в якій проявляється оптимальна самоактивність особистості, з поступовим зростанням рівня її свідомості, збільшенням можливості не лише регулювати свою поведінку у відповідності з суспільними нормами, але й виробляти для себе особисто певні правила, власні життєві принципи (М. Боришевський).

Активність виступає і як форма вираження потреб особистості, і як характеристика особистості в якості суб'єкту професійної діяльності. Моральна активність – типовий для даної особистості, узагальнений ціннісний спосіб відображення, вираження і здійснення її життєвих потреб. Моральна активність – багатомірна категорія, за допомогою якої розвивається саме індивідуально-особистісний рівень і спосіб здійснення професійної діяльності (Л. Орбан).

У своїй професійній діяльності справжній професіонал повинен керуватися загальнолюдськими цінностями. Для надання ваги деяким цінностям професіонал може посилатися на думку широкої спільності людей, на предків, на народну мудрість. У зв'язку з цим загальнолюдські цінності необхідно активно культивувати як у свідомості особистості, так і в її практичній діяльності, а не розраховувати на те, що вони самі “зростають” в процесі професійного самовизначення. В протилежному випадку виникнуть передумови неблагодолуччя, втрати сенсу життя, психічних зривів і більш серйозних порушень внутрішнього світу. Тому від учасників професійної взаємодії вимагається висока професійність і сильна активна протидія зовнішнім факторам, які спричиняють аморальність вибору особистісної поведінки. Завдяки цьому стає зрозумілим, що моральний розвиток і вдосконалення особистості є найвищою мірою, результатом її власних зусиль, творчої праці щодо володіння моральними цінностями, наслідком самовиховання.

Ефективність професійної взаємодії, значною мірою, залежить і від комунікативних умінь особистості. На думку Б. Ломова, спілкування виступає як самостійна і специфічна форма активності суб'єкта. Результат – це не перетворений предмет (матеріальний або духовний), а взаємовідносини з іншою людиною. Категорія “спілкування” відображає суб'єкт-суб'єктні взаємовідносини. В аналізі даних відносин

розкриваються не тільки дії, впливи того або іншого суб'єкту на інший, але і процес їх взаємодії. Через суб'єкт, а суб'єктом діяльності може бути не тільки індивід, але і спільність людей, можна прослідкувати діалектику зв'язку спілкування і професійної діяльності. Спілкування і діяльність діалектично взаємопов'язані. Від правильності форм взаємодії, їх моральності залежатиме успіх тої чи іншої професійної домовленості, діяльності в цілому. Моральні взаємовідносини, як ніякі інші, вимагають тонкощій у звертанні, вмінні відчувати і співчувати. В делкатності втілюється ввічливість спілкування, яка для людини – те саме, що тепло для воску (А. Шопенгауер). Делкатність – це особлива, властива морально вихованим людям форма прояву коректності і такту у спілкуванні (В. Шепель). Тільки при умові високої моральності особистість здатна досягти значних вершин професіоналізму.

Життєвий досвід засвідчує, що чим досвідченими і мудрішими стають люди, тим більше їх увагу привертають морально-етичні проблеми. Подібна моральна зрілість повинна бути притаманною людині в професійній діяльності. Вона зумовлює невдоволеність досягнутими діловими успіхами, їх постійне занепокоєння своїм моральним самовдосконаленням (В. Шепель). У протилежному випадку немінучими стають душевні втрати.

Моральна етика у професійній діяльності – це та система теоретично-практичних морально-етичних знань, за допомогою яких особистість повинна вести всі ділові зустрічі і переговори. Основними її принципами повинні стати гуманізм і демократизм, соціальна справедливність, суверенність особистості. Значне місце в даній етиці повинні займати нормативні документи морального характеру (моральні кодекси), в яких сформульовані моральні вимоги до управлінської діяльності, представлені моральні правила ділового спілкування і професійної діяльності.

Необхідними умовами професійного становлення виступають: формування культури людських взаємовідносин, набуття навичок спілкування, готовність і вміння дотримуватися моральних норм, і ін. (С. Винокурова).

Ефективність професійної взаємодії залежить від того, наскільки її учасники задоволені своєю спільною професійною діяльністю. Якщо спілкування і професійна діяльність за якихось причин їх не влаштовує (вони не переконаються у справедливості і коректності відношенні до себе), то порушується ко-

лективний взаємозв'язок, що стає основною причиною низької продуктивності професійної діяльності. Коли при встановленні ділових стосунків успішно функціонує механізм моральної захищеності особистості, то з'являється глибокий інтерес до професійної діяльності.

Система матеріального і морального стимулювання покликана забезпечити доброзичливі відносини до кожного учасника професійної взаємодії. Професійна та моральна зацікавленість сприятиме продуктивності діяльності, а творча інтерпретація моральних норм та принципів людського спілкування слугуватиме своєрідним механізмом щодо досягнення професійних вершин.

Велике значення у професійній діяльності та спілкуванні займають моральні традиції. Традиції – це своєрідні ступені духовного вдосконалення (В.Шепель). Завдяки їм професійна діяльність носить високоморальний характер, а повсякденне їх дотримання є запорукою продуктивності укладених ділових угод. Такі моральні традиції як чесність, професійний обов'язок, честь, гідність повинні стати кредом кожного професійного діяча.

Моральні цінності суспільства у професійній діяльності та спілкуванні повинні стати критеріями оцінки діяльності кожного учасника взаємодії. Повна професійна адаптація особистості відбувається за умов взаєморозуміння, підтримки, доброзичливості при ефективній дії механізмів моральної саморегуляції. Як результат такого процесу – у людини розвиваються всі позитивні особистісні якості справжнього сучасного професіонала.

Моральна позиція членів професійної взаємодії характеризується силою моральних поглядів та переконань, якими члени взаємодії будуть керуватися при визначенні єдиного, правильного рішення. Впевненість у своїх силах, повага до партнерів, свобода морального вибору і особистісна відповідальність за свої вчинки – такий перелік особистісних якостей сучасного професіонала. Тільки при моральному самовдосконаленні і духовному зростанні можна досягти значних результатів у професійній діяльності та спілкуванні.

Продуктивність професійної діяльності забезпечується за умов моральних принципів взаємодії. Даний принцип вистовується для характеристики всіх природних і соціальних явищ і є обов'язковою характерною ознакою морального ста-

новлення особистості. Особливістю взаємодії є її причинна обумовленість: кожна із взаємодіючих сторін виступає причиною іншої і як наслідок одночасного впливу протилежної сторони. В процесі взаємодії реалізується не тільки соціальний, а і психологічний контакт, який пов'язаний із психічним станом взаємодіючих. Взаємодія немислима без спільної матеріальної і духовної діяльності. Незадовільнені потреби при цьому ведуть до деградації особистості, появи безпринциповості. Тому, свою професійну діяльність людина повинна будувати на основі співробітництва. Така форма професійної взаємодії вимагає від її учасників формування широкого діапазону комунікативних навичок. Комунікабельність формує особистість людини, а тому стає одним із ефективних засобів, які забезпечують успіх професійної діяльності. Міра активності учасників професійної взаємодії залежить від особистісних якостей кожного з них. Узагальненим критерієм ефективності взаємодії в процесі професійної діяльності виступає рівень моральної активності особистості, бо активність і моральність є тими соціально-значущими стержнями, де сконцентровано співвідношення індивідуальних і суспільних інтересів (Л. Орбан).

Правомірність виділення моральної активності як індивідуально-особистісної особливості в якості критеріального показника морального розвитку, випливає із загальнотеоретичних положень про те, що активність особистості – це здатність людини проводити суспільно значущі перетворення на основі присвоєння багатств матеріальної та духовної культури, яка проявляється у творчості, вольових актах, спілкуванні.

Ефективність моральної активності у професійній діяльності визначається тим, як і на скільки засвоєна мета учасником професійної взаємодії, а через це наданий практичний вплив на їх вчинки і дії.

Складний процес формування моральної активності особистості завершується прийняттям моральних цінностей, трансформацією в особистісні моральні цінності.

З давніх давен людство інтуїтивно і свідомо зверталося до проблем гуманної організації професійної діяльності, перетворюючи її в універсальний засіб розкриття "людського" в людині. Чим вагоміші науково-технічні можливості виробництва, тим гостріше постає проблема моральності людини. З однієї сторо-

ни створюються об'єктивні передумови для самореалізації особистості, з іншої – у професійній діяльності все частіше спостерігаються її аморальні форми. Тому так важливо, щоб учасники професійної взаємодії мали високий рівень моральної зрілості.

Моральна зрілість характеризується трудовою дисципліною, яка є реальним показником усвідомленості професіоналами економічних інтересів, чіткого виконання всіх технологічних вимог, найкращим підтвердженням в учасників громадянського обов'язку. Тільки при умові високої моральної зрілості учасників професійної взаємодії можна сподіватися, що їх спільна діяльність матиме реальні можливості для досягнення вершин професіоналізму.

Завершуючи характеристику моральності і її складових як основи професійної діяльності зазначимо, що високий моральний рівень особистості дозволяє людині не тільки свідомо і систематично переборювати негативні риси свого характеру, але і значно інтенсифікувати свою діяльність, досягти високих професійних вершин.

РОЗДІЛ II. ОБУМОВЛЕНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИМИ ТА ЕТНОПСИХОЛОГІЧНИМИ УМОВАМИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Вивчення соціокультурних та етнопсихологічних детермінант, що впливають на процес становлення особистості професіоналом потребує розглянути і уточнити такі поняття, як: соціальне середовище, соціальні інститути, соціальні ролі, норми, цінності, спосіб життя, традиції.

В загальноприйнятому розумінні поняття “соціальне середовище” використовується в широкому і вузькому значенні. В широкому значенні соціальне середовище (макросередовище) охоплює суспільно-економічну систему в цілому. Середовище у вузькому значенні (мікросередовище) вміщує безпосереднє